

De tempelslaap

Wie in de late Oudheid een hardnekkige kwaal had, probeerde in een tempel direct in contact te komen met goden zoals Asklepios, Hygieia, Isis en Sarapis. In een droom brachten zij genezing. De priesters schreven vervolgens voor wat de patiënt thuis moest doen om ook echt beter te worden. **Mark Beumer** laat zien dat dit ogenschijnlijk puur 'heidense' ritueel bijna ongewijzigd is overgenomen door de christenen.

Reconstructie van de tempel van Asklepios in Epidaurus (Wellcome Collectie Londen).

Een antiek en een christelijk 'ex voto', een plastisch bedankje aan de godheid, beide voor een genezing aan het onderbeen. Links: het ex voto van Lucia Manconi (19de eeuw) heeft de devote inscriptie P.G.R.: Per Grazia Ricevuta, oftewel door genade ontvangen (Wellcome Collectie Londen). Rechts: votiefreliëf 2de eeuw, gevonden op Milos, Aegische Zee (British Museum). De Griekse tekst betekent: 'Tyche draagt dit uit dankbaarheid op aan Asklepios en Hygieia.'

zou verschijnen. Volgens de verhalen genazen de goden de patiënt in zijn droom via aanraking, een operatie of recepten, waarna zij weer even snel verdwenen als zij verschenen waren. Asklepios werd vaak vergezeld door leden van zijn familie, meestal Hygieia, Panakeia, godin van geneesmiddelen, of Epione, godin van pijnverzachting. Hij verscheen als een vriendelijke man met baard omgeven door

een prettige geur.

Na het ontwaken vertelde de patiënt de droom aan de priesters, die hem interpreteerden en op basis ervan een behandeling voorschreven die de zieke thuis moest ondergaan. Het kwam meestal neer op koude en warme baden, lichamelijke oefeningen, diëten, regelmatig bloeden (aderlaten) en het gebruik van medicijnen en zalven. Als aan water meer geneeskraft werd toegeschreven, kwamen heilige bronnen vaker voor in de behandeling van patiënten. Als dank lieten zij meestal een votiefreliëf met inscriptie maken met daarop een afbeelding van het genezen lichaamsdeel. Reliëfs en inscripties zijn een belangrijke informatiebron over het ritueel van de tempelslaap als zodanig en zijn ook waardevol omdat ze veel informatie over de patiënten geven en over welke ziekten en aandoeningen vaak voorkwamen.

Vanaf de tweede eeuw gingen priesters een belangrijker rol spelen. Zij bepaalden het ritueel, legden de droom uit of suggereerden dat een patiënt inderdaad dromen had ontvangen. Volgens de *Hieroi Logoi* (Heilige Verhalen) van de redenaar Aelius Aristides (117-181), die enkele jaren in een Asklepieion te Pergamon verbleef, gingen zij zelfs zover dat zij dromen voor de patiënten kregen, waarop de patiënt moest handelen, zoals bepaalde geneesmiddelen nemen en behandelingen ondergaan.

In 420 v.Chr. brak een heftige epidemie uit in Athene. Er was al tenminste een derde van de inwoners bezweken aan deze ziekte, waarschijnlijk tyfus, toen de bevolking in wanhoop een heiligdom bouwde voor Asklepios, de geliefde god van genezing (in het Latijn Aesculapius geheten). Zijn belangrijkste heiligdom stond tot dan toe in Epidauros, maar nu werd zijn cultus verbonden aan Athene, samen met die van zijn belangrijkste dochter Hygieia, godin van gezondheid.

Hun komst naar Athene betekende een grote verspreiding van een ritueel dat ook in onder andere Mesopotamië en Egypte sporen heeft nagelaten, maar dat toch het meest bekend is uit de Grieks-Romeinse wereld: de tempelslaap. Bij ziekte wendden mensen zich tot artsen, maar wanneer zij niets konden uitrichten, zoals bij chronische aandoeningen, was er de mogelijkheid zich te laten behandelen in een asklepieion. Zulke centra waarin de zieke contact zocht met de genezende godheid waren te vinden in tal van Griekse steden en later ook Rome.

Baren of sterven mocht niet

De genezing kwam bij de tempelslaap via dromen, want daarin had de patiënt direct contact met een god. Eerst vond een gedegen rituele voorbereiding plaats. De patiënt moest de priesters vertellen welke kwaal hij had, waarna zij beoordeelden of de god die kon genezen. Na goedkeuring volgde vaak een bepaalde

periode van beperkt vasten; geitenvlees bijvoorbeeld was dan taboe. Baren of sterven in de tempel mocht niet. Ook seks was verboden. Verder hoorde men zich ritueel te reinigen met water uit de fontein. Geestelijke zuiverheid was zeer belangrijk. Het was zaak de tempel met een positieve 'mindset' te betreden. Was dit niet in orde, dan diende de tempel gereinigd te worden voordat de zieke weer toegang kreeg.

De patiënt moest daarna diverse offers brengen, bijvoorbeeld aan Mnemosyne, de godin van het geheugen, om er zeker van te zijn dat de patiënt zich na het ritueel de droom kon herinneren. Ook Themis, godin van goddelijke gerechtigheid, en Tyche, godin van het geluk, kregen offers. Slachtte men er een dier voor, dan diende de huid als slaapmat. Patiënten verbleven soms langere tijd in een heiligdom, geregeld vermaakt met muziek- en theateroptredens. Na genezing moest men een honorarium betalen voor het onderhoud aan de tempel en als loon voor de priesters.

Man met baard en glimlach

Na de voorbereidende rituelen begaf de patiënt zich 's avonds naar de slaapruijme, via een donkere gang met imponerende standbeelden van goden en inscripties over succesvolle genezingen. In de slaapruijme legde de zieke zich, meestal gekleed in een witte linnen tuniek, neer op een bankje. Nu begon het wachten op de god die tijdens de slaap

Offeren aan goden voortaan verboden

Met de komst van het christendom in het Romeinse Rijk ontstond gaandeweg een nieuwe situatie. Tijdens de overgangperiode bestonden nieuwe en oude religieuze overtuigingen en rituelen naast elkaar en liepen ze zelfs in elkaar over. De antieke religie was niet meteen verdwenen; christenen vereerden weliswaar maar één god, maar erkenden de antieke goden wel. Het duurde dan ook enige jaren voordat ze de antieke religieuze gebruiken vaarwel zegden nadat keizer Theodosius in 380 het christendom als staatsgodsdienst had ingesteld. Het offeren aan goden werd

Over Sint-Cosmas en Sint-Damianus, twee dokters die als martelaar stierven rond 303, deden al snel wonderverhalen de ronde. Een ervan, over een koster met een ziek been, is in de 13de eeuw opgetekend in Spanje: tijdens zijn slaap verrichtten de heiligen een wonderamputatie. Ze vullden met succes het aangedane been met het onderbeen van een overleden (zwarte) man uit het kerkhof vlakbij. ca. 1495 (Wellcome Collectie Londen).

verboden, maar het duurde nog minstens vijftien jaar voordat alle Grieks-Romeinse culten waren verdwenen. In de 4de eeuw ontstonden langzaam christelijke kerken, maar er was in deze begintijd sprake van syncretisme, vermenging met de voorgaande religieuze cultuur. De kerk werd soms gebouwd op een plek waar eerst een tempel had gestaan die was ingestort door een aardbeving, of bewust verwoest door christenen. Met de resten van deze tempels (spolia) werden dan de christelijke kerkgebouwen opgetrokken. Goden werden vervangen door heiligen en martelaren, maar christenen offerden, op dezelfde wijze als de Grieken en Romeinen eerder deden, aan deze heiligen en martelaren om hun om genezing te vragen. De eerste verhalen over christelijke wondergenezingen die vanaf de 5de eeuw worden gepubliceerd, bewijzen ook dat christendom en antieke religie in de 5de eeuw nog in elkaar overliepen. Zo is er Thekla, een vrouwelijke heilige die in de eerste eeuw leefde. Volgens het

verhaal genas ze met olie uit een lamp ene Aretarchos die op een dag plotseling heftige pijn in zijn nieren kreeg. Aretarchos noteerde echter na het verlaten van de kerk in Aigai bij Cilicië (in het huidige Turkije) dat het Apollo Sarpedonios was die hem had opgedragen naar haar toe te gaan. Vroeger bestond er in Cilicië inderdaad een cultus rond Apollo Sarpedonios, maar Thekla verdrong de rol van de genezer in de 5de eeuw uiteindelijk geheel. De verwijzing naar de Griekse god in dit christelijke wonderverhaal toont aan dat er wederzijdse erkenning was, maar geen acceptatie.

Slapen in kerken

Hoewel het christendom zijn eigen rituelen ontwikkelde, bleef ook de tempelslaap voortbestaan, zij het in een christelijke vorm. Heiligenlevens en wonderverhalen vertellen veelvuldig over het verschijnen van God, martelaren en heiligen buiten hun heiligdommen, maar ook het verschijnen in dromen kwam voor. Christenen hadden in eerste instantie grote moeite met dromen als middel om met het goddelijke in contact te komen. Zij geloofden namelijk dat demonen de inhoud van de droom konden sturen en bovendien zagen zij dromen als heidens en dus barbaars. Maar toch hebben ze de droom uiteindelijk omarmd, om zo te kunnen concurreren met de heidenen en omdat God ook goede dromen stuurde. Zieken zochten nu genezing bij de relieken van martelaren en heiligen die bij een kerk waren begraven. Veel pelgrims deden er alles aan dit graf aan te kunnen raken en gingen ook slapen in de kerk om beter te worden. De genezende kracht van heiligen is later in het christendom heel belangrijk geworden, en ook de tempelslaap is nog altijd niet verdwenen: om te genezen overnachten in Engeland, Griekenland en Italië patiënten in de kerk.

Mark Beumer is historicus. Hij werkt aan een proefschrift over de transformatie van tempelslaap in de late Oudheid en publiceerde eerder *Hygieia. Godin of Personificatie?* (Boekscout 2015).

VERDER LEZEN

- ▶ **Gil Renberg**, *Where Dreams May Come: Incubation Sanctuaries in the Greco-Roman World*, Brill, 2017
- ▶ **Hedvig von Ehrenheim**, *Greek incubation rituals in Classical and Hellenistic Times*, Presses Universitaires de Liège, 2015

